MPSCKEEDA

UPSC, MPSC, COMBINE गट ब गट क, तलाठी, पोलीस भरती

एकच ॲप – अनलिमिटेड अभ्यासक्रम, अनलिमिटेड सराव!

संपूर्ण नोट्स +
अनलिमिटेड TEST सिरीज

टॉपिकनुसार नोट्स + PYQ

प्रत्येक विषयाच्या टॉपिकनुसार नोट्स + टॉपिकचे

100 PYQ प्रत्येक विषय

LIVE + कोणत्याही वेळेत टेस्ट सिरीज

टॉपिकनुसार, प्रत्येक टॉपिकचे 25 प्रश्नांचे

50 संच ऑल महाराष्ट्र रँकिंग

मिनी मॉक टेस्ट

संपूर्ण विषय किंवा कोणतेही दोन विषय
• 25 प्रश्न

200 टेस्ट विश्लेषणासहित

फुल मॉक टेस्ट

संपूर्ण पेपर स्वरूपात

200 टेस्ट विश्लेषणासहित

दिवाळी ऑफर

₹499 / एक वर्ष

किंवा

₹99 प्रति महिना

आत्ताच डाउनलोड करा

JOIN NOW • MPSCKEEDA APP

Google Play Store वर उपलब्ध • या पानावर कुठेही टॅप करा

कोकण किनारपट्टी, सह्याद्री व महाराष्ट्र पठार

कोकण किनारपट्टी, सह्याद्री व महाराष्ट्र पठार

खाड्या • बंदरे-किल्ले-बेटे • शिखरे • घाट • सातपुडा • पठारे • जिल्हानिहाय डोंगर

मुद्देसूद नोट्स + आकृत्या + सोडवलेली उदाहरणे + सराव प्रश्न (MCQ) + उत्तरसूची

पोलीस भरती • तलाठी • ग्रामसेवक • MPSC व सर्व स्पर्धा परीक्षांसाठी

अनुक्रमणिका

1. कोकण किनारपट्टी : ओळख, विस्तार व भाग
2. कोकणातील प्रमुख खाड्या
3. बंदरे, सागरी किल्ले व बेटे
4. सह्याद्री पर्वतरांग
5. महाराष्ट्रातील प्रमुख शिखरे
6. घाटमाथे, घाटमार्ग व टेकड्या
7. सातपुडा पर्वत व महाराष्ट्र पठार
8. जिल्हानिहाय प्रमुख डोंगर
9. अधिक महत्त्वाचे मुद्दे – परीक्षाभिमुख
10. संपूर्ण उत्तरसूची

प्रकरण 1

कोकण किनारपट्टी : ओळख, विस्तार व भाग

महाराष्ट्राचे 3 प्राकृतिक विभाग — कोकण किनारपट्टी • सह्याद्री पर्वतरांग • महाराष्ट्र पठार (देश)

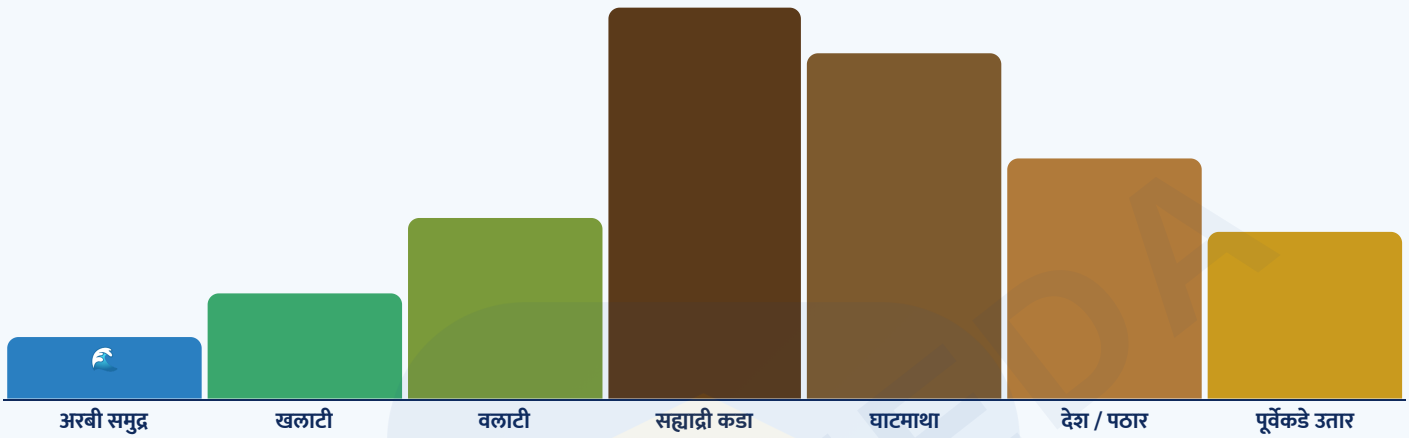
★ कोकणची ओळख

- ✔ प्राचीन साहित्यातील नाव — **अपरांत**.
- ✔ अरबी समुद्र (पश्चिम) व सह्याद्री पर्वत (पूर्व) यांच्या दरम्यानचा **लांबट व चिंचोळा** प्रदेश म्हणजे कोकण.
- ✔ कोकणची निर्मिती **प्रस्तरभंग (Faulting)** क्रियेने झाली.
- ✔ कोकण किनारपट्टी महाराष्ट्राच्या **पश्चिमेस** आहे; पूर्वेस **सह्याद्री पर्वतरांग** आहे.
- ✔ कोकणचे राजकीय (पारंपरिक) विभाग — **उत्तर कोकण** व **दक्षिण कोकण**.

घटक	माहिती
उत्तर सीमा	दमणगंगा नदी
दक्षिण सीमा	तेरेखोल नदी
सामान्य विस्तार	सुरत ते गोवा
महाराष्ट्रातील विस्तार	बोर्डी (तलासरी) ते तेरेखोल खाडी
उत्तर–दक्षिण लांबी	सुमारे 560 कि.मी.
समुद्रकिनारा	720 कि.मी. (पारंपरिक आकडा) • नवी मोजणी 877.97 कि.मी. — प्रकरण 9 पाहा
रुंदी	30 ते 60 कि.मी.

घटक	माहिती
सर्वाधिक रुंदी	उल्हास नदी खोरे (सुमारे 100 कि.मी.हून अधिक; संदर्भानुसार 100–130 कि.मी.)
सर्वात कमी रुंदी	तेरेखोल नदी परिसर
साधारण उंची	15 ते 250 मीटर
किनाऱ्याचा प्रकार	रिया (Ria) किनारा — खाड्या व उपसागरयुक्त

★ आकृती 1 : कोकण ते देश — पश्चिम ➜ पूर्व छेद (प्रतीकात्मक)

पश्चिमेकडून (कोकणातून) सह्याद्री **सरळ भिंतीसारखा (कड्यासारखा)** दिसतो; पूर्वेकडील उतार **मंद** आहे.

कोकण किनारपट्टीचे भाग	स्वरूप
खलाटी	अरबी समुद्रालगतचा सखल किनारी मैदानी प्रदेश
वलाटी	सह्याद्रीच्या पायथ्यालगतचा अधिक उंचीचा प्रदेश

💡 **खाडी (Estuary) :** भरतीचे पाणी नदीच्या मुखातून जिथपर्यंत आत शिरते त्या नदीच्या भागाला खाडी म्हणतात. मुंबईच्या उत्तरेतील प्रमुख खाड्या — **दातीवरे** व **वसई**.

◆ एका ओळीतील प्रश्नोत्तरे (25)

क्र.	प्रश्न	उत्तर
1	महाराष्ट्राचे एकूण किती प्राकृतिक विभाग आहेत?	**3**
2	महाराष्ट्राचे तीन प्राकृतिक विभाग कोणते?	**कोकण किनारपट्टी, सह्याद्री पर्वतरांग, महाराष्ट्र पठार (देश)**
3	कोकणचे प्राचीन साहित्यातील नाव?	**अपरांत**
4	कोकण कोणत्या दोन घटकांदरम्यान आहे?	**अरबी समुद्र व सह्याद्री पर्वतरांग**
5	कोकणची निर्मिती कोणत्या क्रियेने झाली?	**प्रस्तरभंग (Faulting)**
6	कोकणची उत्तर सीमा?	**दमणगंगा नदी**
7	कोकणची दक्षिण सीमा?	**तेरेखोल नदी**
8	कोकणचा सामान्य विस्तार?	**सुरत ते गोवा**
9	महाराष्ट्रातील कोकणचा विस्तार?	**बोर्डी (तलासरी) ते तेरेखोल खाडी**

क्र.	प्रश्न	उत्तर
10	उत्तर–दक्षिण लांबी?	560 कि.मी.
11	महाराष्ट्राचा समुद्रकिनारा?	720 कि.मी. (नवी मोजणी 877.97 कि.मी.)
12	कोकणची रुंदी?	30 ते 60 कि.मी.
13	सर्वाधिक रुंदी कोणत्या खोऱ्यात?	उल्हास नदी खोरे
14	सर्वाधिक रुंदी अंदाजे?	सुमारे 100 कि.मी.हून अधिक (संदर्भानुसार 100–130)
15	सर्वात कमी रुंदी कोठे?	तेरेखोल नदी परिसर
16	साधारण उंची?	15 ते 250 मीटर
17	राजकीय विभाग किती?	2
18	राजकीय विभाग कोणते?	उत्तर कोकण व दक्षिण कोकण
19	खलाटी म्हणजे?	समुद्रालगतचा सखल किनारी मैदानी प्रदेश
20	वलाटी म्हणजे?	सह्याद्रीच्या पायथ्यालगतचा अधिक उंचीचा प्रदेश
21	खाडी म्हणजे?	भरतीचे पाणी नदीमुखातून आत शिरते तो भाग
22	मुंबईच्या उत्तरेतील प्रमुख खाड्या?	दातीवरे व वसई
23	कोकणचा प्रदेश कसा आहे?	लांबट व चिंचोळा
24	कोकण महाराष्ट्राच्या कोणत्या बाजूस?	पश्चिमेस
25	कोकणच्या पूर्वेस कोणती पर्वतरांग?	सह्याद्री

◆ सोडवलेली उदाहरणे

उदाहरण 1 कोकणची रुंदी 30 ते 60 कि.मी. आहे. सरासरी रुंदी किती?

उकल : (30 + 60) ÷ 2 = **45 कि.मी.**

उदाहरण 2 लांबी 560 कि.मी. व सरासरी रुंदी 45 कि.मी. मानल्यास कोकणचे अंदाजे क्षेत्रफळ?

उकल : 560 × 45 = **25,200 चौ.कि.मी.** (केवळ अंदाज; प्रत्यक्ष आकार अनियमित आहे).

उदाहरण 3 किनारपट्टी 720 कि.मी. व उत्तर–दक्षिण लांबी 560 कि.मी. — किनारा किती पट वळणदार?

उकल : 720 ÷ 560 ≈ **1.29 पट** — खाड्यांमुळे किनारा वळणदार (रिया किनारा) आहे.

◆ सराव प्रश्न (MCQ) — प्रकरण 1

1. महाराष्ट्राचे एकूण किती प्राकृतिक विभाग आहेत?

A) 4 B) 5
C) 3 D) 2

2. कोकणचे प्राचीन साहित्यातील नाव काय आहे?

A) दंडकारण्य B) विदर्भ
C) अश्मक D) अपरांत

3. कोकणची निर्मिती कोणत्या क्रियेने झाली?

A) ज्वालामुखी B) घडी
C) प्रस्तरभंग (Faulting) D) निक्षेपण

4. कोकणच्या उत्तर सीमेवरील नदी कोणती?

A) उल्हास B) वैतरणा
C) तेरेखोल D) दमणगंगा

5. कोकणच्या दक्षिण सीमेवरील नदी कोणती?
A) तेरेखोल
B) दमणगंगा
C) शुक
D) कर्ली

6. महाराष्ट्रातील कोकणचा विस्तार कोठपासून कोठपर्यंत आहे?
A) डहाणू ते मालवण
B) बोर्डी (तलासरी) ते तेरेखोल खाडी
C) सुरत ते गोवा
D) मुंबई ते गोवा

7. कोकण किनारपट्टीची उत्तर-दक्षिण लांबी किती आहे?
A) 877 कि.मी.
B) 560 कि.मी.
C) 440 कि.मी.
D) 720 कि.मी.

8. कोकण किनारपट्टीची सामान्य रुंदी किती आहे?
A) 10 ते 20 कि.मी.
B) 100 ते 150 कि.मी.
C) 30 ते 60 कि.मी.
D) 80 ते 100 कि.मी.

9. कोकणची सर्वाधिक रुंदी कोणत्या नदीखोऱ्यात आहे?
A) वाशिष्ठी
B) सावित्री
C) उल्हास
D) तेरेखोल

10. कोकणची सर्वात कमी रुंदी कोणत्या परिसरात आहे?
A) धरमतर
B) वैतरणा खोरे
C) उल्हास खोरे
D) तेरेखोल नदी परिसर

11. कोकणचे राजकीय विभाग कोणते?
A) घाट व किनारा
B) पूर्व व पश्चिम कोकण
C) उत्तर व दक्षिण कोकण
D) उत्तर, मध्य व दक्षिण कोकण

12. अरबी समुद्रालगतच्या सखल किनारी मैदानी प्रदेशाला काय म्हणतात?
A) देश
B) खलाटी
C) वलाटी
D) घाटमाथा

13. सह्याद्रीच्या पायथ्यालगतच्या अधिक उंचीच्या प्रदेशाला काय म्हणतात?
A) खलाटी
B) खाडी
C) वलाटी
D) मावळ

14. भरतीचे पाणी नदीच्या मुखातून जिथपर्यंत आत शिरते त्या भागाला काय म्हणतात?
A) सरोवर
B) धबधबा
C) खाडी (Estuary)
D) त्रिभुज प्रदेश

15. कोकण किनारपट्टी महाराष्ट्राच्या कोणत्या बाजूस आहे?
A) दक्षिणेस
B) पश्चिमेस
C) उत्तरेस
D) पूर्वेस

प्रकरण 2

कोकणातील प्रमुख खाड्या

नदी समुद्राला मिळते त्या ठिकाणी खाडी (Estuary) तयार होते

★ प्रमुख तथ्ये

- ✔ महाराष्ट्राच्या कोकण किनारपट्टीवर अनेक नैसर्गिक खाड्या आढळतात.
- ✔ नदी समुद्राला मिळते त्या ठिकाणी खाडी (Estuary) तयार होते.
- ✔ खाड्या वाहतूक, मासेमारी, बंदरे व सागरी व्यापारासाठी महत्त्वाच्या आहेत.

★ आकृती 2 : उत्तर → दक्षिण खाड्यांचा क्रम (नदी → खाडी → जिल्हा)

क्र.	नदी		खाडी	जिल्हा
1	वैतरणा	→	दातीवरे खाडी	पालघर
2	उल्हास	→	वसई खाडी	पालघर
3	दहिसर	→	मनोरी खाडी	मुंबई उपनगर
4	मिठी (माहीम)	→	माहीम खाडी	मुंबई शहर
5	अंबा / पाताळगंगा	→	धरमतर खाडी	रायगड
6	सावित्री	→	बाणकोट खाडी	रायगड–रत्नागिरी
7	वाशिष्ठी	→	दाभोळ खाडी	रत्नागिरी
8	शास्त्री	→	जयगड खाडी	रत्नागिरी
9	शुक (वाघोटण)	→	विजयदुर्ग खाडी	रत्नागिरी–सिंधुदुर्ग
10	कर्ली	→	कर्ली खाडी	सिंधुदुर्ग
11	तेरेखोल	→	तेरेखोल खाडी	सिंधुदुर्ग

⬆ उत्तर (पालघर) ते ⬇ दक्षिण (सिंधुदुर्ग). सीमेवरील खाड्या : बाणकोट (रायगड–रत्नागिरी), विजयदुर्ग (रत्नागिरी–सिंधुदुर्ग).

💡 **लक्षात ठेवा :** दातीवरे–वैतरणा • वसई–उल्हास • धरमतर–अंबा/पाताळगंगा • दाभोळ–वाशिष्ठी • जयगड–शास्त्री • विजयदुर्ग–शुक (वाघोटण) • कर्ली–कर्ली • तेरेखोल–तेरेखोल.

◆ सोडवलेली उदाहरणे

उदाहरण 1 तक्त्यातील 11 खाड्यांपैकी रत्नागिरी जिल्ह्याशी (सीमेवरील धरून) संबंधित खाड्या किती?

उकल : बाणकोट, दाभोळ, जयगड, विजयदुर्ग = **4**.

उदाहरण 2 तक्त्यातील खाड्यांपैकी किती टक्के खाड्या पालघर जिल्ह्यात आहेत?

उकल : 2 ÷ 11 × 100 ≈ **18.2 %**.

◆ सराव प्रश्न (MCQ) — प्रकरण 2

1. महाराष्ट्रात नैसर्गिक खाड्या प्रामुख्याने कोठे आढळतात?
A) विदर्भ B) मराठवाडा
C) कोकण किनारपट्टी D) खानदेश

2. नदी समुद्राला मिळते त्या ठिकाणी काय तयार होते?
A) डेल्टा B) धबधबा
C) खाडी (Estuary) D) पठार

3. दातीवरे खाडी कोणत्या नदीच्या मुखाशी आहे?
A) वैतरणा B) मिठी
C) दहीसर D) उल्हास

4. वसई खाडी कोणत्या नदीशी संबंधित आहे?
A) सावित्री B) पाताळगंगा
C) वैतरणा D) उल्हास

5. मनोरी खाडी कोणत्या नदीच्या मुखाशी आहे?
A) उल्हास B) मिठी
C) दहीसर D) कर्ली

6. माहीम खाडी कोणत्या नदीशी संबंधित आहे?
A) मिठी (माहीम) B) वैतरणा
C) दहीसर D) शास्त्री

7. धरमतर खाडी कोणत्या नदीच्या मुखाशी आहे?
A) सावित्री B) उल्हास
C) अंबा / पाताळगंगा D) वाशिष्ठी

8. बाणकोट खाडी कोणत्या नदीशी संबंधित आहे?
A) वाशिष्ठी B) सावित्री
C) कर्ली D) शास्त्री

9. दाभोळ खाडी कोणत्या नदीच्या मुखाशी आहे?
A) सावित्री B) वाशिष्ठी
C) शुक D) शास्त्री

10. जयगड खाडी कोणत्या नदीशी संबंधित आहे?
A) शास्त्री B) वाशिष्ठी
C) शुक D) कर्ली

11. विजयदुर्ग खाडी कोणत्या नदीशी संबंधित आहे?
A) वाशिष्ठी B) कर्ली
C) शुक (वाघोटण) D) तेरेखोल

12. कर्ली खाडी कोणत्या नदीच्या मुखाशी आहे?
A) शुक B) कर्ली
C) सावित्री D) शास्त्री

13. तेरेखोल खाडी कोणत्या नदीच्या मुखाशी आहे?
A) तेरेखोल B) कर्ली
C) शुक D) वाशिष्ठी

14. दातीवरे खाडी कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) रायगड B) मुंबई शहर
C) रत्नागिरी D) पालघर

15. मनोरी खाडी कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) मुंबई शहर B) मुंबई उपनगर
C) पालघर D) रायगड

16. माहीम खाडी कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) मुंबई शहर B) मुंबई उपनगर
C) पालघर D) रायगड

17. धरमतर खाडी कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) रत्नागिरी B) सिंधुदुर्ग
C) रायगड D) पालघर

18. बाणकोट खाडी कोणत्या दोन जिल्ह्यांच्या सीमेवर आहे?
A) रायगड–सिंधुदुर्ग B) रत्नागिरी–सिंधुदुर्ग
C) रायगड–रत्नागिरी D) पालघर–मुंबई

19. विजयदुर्ग खाडी कोणत्या दोन जिल्ह्यांशी संबंधित आहे?
A) रायगड–मुंबई B) रत्नागिरी–सिंधुदुर्ग
C) पालघर–रायगड D) मुंबई–रत्नागिरी

20. कर्ली खाडी कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) सिंधुदुर्ग B) रायगड
C) रत्नागिरी D) पालघर

21. खालीलपैकी कोणती जोडी अयोग्य आहे?
A) शास्त्री – दाभोळ B) वैतरणा – दातीवरे
C) उल्हास – वसई D) सावित्री – बाणकोट

22. खालीलपैकी कोणती जोडी योग्य आहे?
A) शुक – जयगड B) मिठी – मनोरी
C) वाशिष्ठी – दाभोळ D) कर्ली – वसई

23. उत्तरेकडून दक्षिणेकडे खाड्यांचा योग्य क्रम कोणता?
A) दाभोळ → बाणकोट → धरमतर → वसई → दातीवरे
B) दातीवरे → वसई → धरमतर → बाणकोट → दाभोळ
C) धरमतर → वसई → दातीवरे → दाभोळ → बाणकोट
D) वसई → दातीवरे → बाणकोट → धरमतर → दाभोळ

प्रकरण 3

बंदरे, सागरी किल्ले व बेटे

कोकण किनारपट्टी — मुद्देसूद नोट्स

विषय	माहिती
बंदरे	महाराष्ट्रात **2 प्रमुख (Major) बंदरे** — मुंबई व न्हावाशेवा (JNPA) + **48 बिगर-प्रमुख (Non-major)** बंदरे (महाराष्ट्र सागरी मंडळ). वाढवण (पालघर) — तिसरे प्रमुख बंदर उभारणीत.

विषय	माहिती
सर्वोत्तम नैसर्गिक बंदर	मुंबई बंदर
न्हावाशेवा (JNPA)	मुंबई बंदरावरील ताण कमी करण्यासाठी उभारले.
रेडी बंदर	सिंधुदुर्ग जिल्हा (खनिज/लोहखनिज निर्यात)
किनाऱ्याचा प्रकार	रिया (Ria) किनारा
जिल्ह्यांच्या नैसर्गिक सीमा	रायगड–रत्नागिरी : **सावित्री नदी** • रत्नागिरी–सिंधुदुर्ग : **शुक (वाघोटण) नदी**
खनिज तेल	मुंबईजवळील समुद्रातील **बॉम्बे हाय** — खनिज तेल केंद्र
दक्षिण कोकणातील खडक	जांभा (Laterite)

जिल्हा	सागरी / किनारी किल्ले
पालघर	वसई किल्ला
रायगड	जंजिरा (मुरुड), खांदेरी, उंदेरी, कुलाबा
रत्नागिरी	सुवर्णदुर्ग, जयगड
सिंधुदुर्ग	सिंधुदुर्ग (मालवण), विजयदुर्ग

बेट	माहिती
मुंबई	मूळ **सात बेटांचे शहर**
घारापुरी (एलिफंटा)	रायगड जिल्हा • एलिफंटा लेणी घारापुरी बेटावर
खांदेरी व उंदेरी	रायगड जिल्ह्यातील बेटे (किल्ले)
अंजदीव (अंजनदिव)	**गोवा राज्य** (कारवारजवळ) — महाराष्ट्रात नाही

💡 **दुरुस्ती :** मूळ नोट्समध्ये अंजनदिव बेट रायगड जिल्ह्यात दाखवले होते; ते प्रत्यक्षात गोवा राज्यात (कारवारजवळ) आहे. तसेच "49 बंदरे" हा आकडा 48 बिगर-प्रमुख + 2 प्रमुख असा अद्ययावत केला आहे.

◆ सोडवलेली उदाहरणे

उदाहरण 1 महाराष्ट्रातील एकूण कार्यरत बंदरे (प्रमुख + बिगर-प्रमुख) किती?

उकल : 2 + 48 = **50** (वाढवण पूर्ण झाल्यावर प्रमुख बंदरे 3 होतील).

उदाहरण 2 मुंबई, घारापुरी, खांदेरी, उंदेरी, अंजदीव — यांपैकी महाराष्ट्राबाहेरील बेट कोणते?

उकल : **अंजदीव** — गोवा राज्य.

◆ सराव प्रश्न (MCQ) — प्रकरण 3

1. महाराष्ट्राच्या किनारपट्टीवरील बिगर-प्रमुख (Non-major) बंदरे किती आहेत?

A) 48 **B)** 45
C) 52 **D)** 42

2. महाराष्ट्रातील प्रमुख (Major) कार्यरत बंदरे किती आहेत?

A) 2 **B)** 4
C) 3 **D)** 1

3. खालीलपैकी प्रमुख बंदर कोणते?
A) जयगड B) न्हावाशेवा (JNPA)
C) रेडी D) दाभोळ

4. भारतातील सर्वोत्तम नैसर्गिक बंदर कोणते मानले जाते?
A) कोची B) चेन्नई
C) विशाखापट्टणम D) मुंबई

5. मुंबई बंदरावरील ताण कमी करण्यासाठी कोणते बंदर उभारण्यात आले?
A) न्हावाशेवा (JNPA) B) दाभोळ
C) रेडी D) जयगड

6. कोकण किनारपट्टी कोणत्या प्रकारची मानली जाते?
A) प्रवाळ B) डेल्टा
C) रिया (Ria Coast) D) वाळवंटी

7. रेडी बंदर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) सिंधुदुर्ग B) रायगड
C) पालघर D) रत्नागिरी

8. रायगड व रत्नागिरी जिल्ह्यांची नैसर्गिक सीमा कोणती नदी आहे?
A) कर्ली B) सावित्री
C) वाशिष्ठी D) शास्त्री

9. रत्नागिरी व सिंधुदुर्ग जिल्ह्यांची नैसर्गिक सीमा कोणती नदी आहे?
A) तेरेखोल B) सावित्री
C) कर्ली D) शुक

10. वसई किल्ला कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) रत्नागिरी B) रायगड
C) पालघर D) सिंधुदुर्ग

11. जंजिरा किल्ला कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) रत्नागिरी B) पालघर
C) सिंधुदुर्ग D) रायगड

12. सुवर्णदुर्ग किल्ला कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) रत्नागिरी B) पालघर
C) सिंधुदुर्ग D) रायगड

13. सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील सागरी किल्ले कोणते?
A) विजयदुर्ग व वसई B) सुवर्णदुर्ग व जंजिरा
C) सिंधुदुर्ग व विजयदुर्ग D) वसई व जंजिरा

14. मुंबई किनाऱ्याजवळील खनिज तेल क्षेत्र कोणते?
A) बॉम्बे हाय B) कावेरी
C) अंकलेश्वर D) कृष्णा-गोदावरी

15. मुंबईला कोणत्या नावाने ओळखले जाते?
A) तीन बेटांचे शहर B) पाच बेटांचे शहर
C) नऊ बेटांचे शहर D) सात बेटांचे शहर

16. अंजदीव (अंजदीप) बेट प्रशासकीयदृष्ट्या कोणत्या राज्यात आहे?
A) कर्नाटक B) महाराष्ट्र
C) गोवा D) केरळ

17. एलिफंटा लेणी कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) रत्नागिरी B) पालघर
C) रायगड D) मुंबई शहर

18. एलिफंटा लेणी कोणत्या बेटावर आहेत?
A) साष्टी B) खांदेरी
C) घारापुरी D) उंदेरी

19. खांदेरी व उंदेरी ही बेटे कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) मुंबई शहर B) रायगड
C) रत्नागिरी D) पालघर

20. दक्षिण कोकणातील प्रमुख खडक कोणता?
A) ग्रॅनाइट B) बेसॉल्ट
C) जांभा (Laterite) D) संगमरवर

21. खालीलपैकी योग्य जोडी कोणती?
A) मुंबई – बॉम्बे हाय B) रायगड – जंजिरा किल्ला
C) रत्नागिरी – सुवर्णदुर्ग D) वरील सर्व

22. खालीलपैकी अयोग्य जोडी कोणती?
A) सिंधुदुर्ग – विजयदुर्ग किल्ला B) रायगड – जंजिरा किल्ला
C) सिंधुदुर्ग – सुवर्णदुर्ग किल्ला D) पालघर – वसई किल्ला

प्रकरण 4

सह्याद्री पर्वतरांग

निर्मिती • लांबी, उंची व स्वरूप • जलविभाजक

घटक	माहिती
निर्मिती	प्रस्तरभंग (Faulting) क्रियेने — पश्चिम बाजू कड्यासारखी
प्रकार	**अवशिष्ट (Residual) पर्वत** — प्रस्तरभंगामुळे तयार झालेला कडा (Escarpment); हा घडीचा पर्वत नाही
लांबी	महाराष्ट्रात सुमारे **440 कि.मी.** • पश्चिम घाटाची एकूण लांबी सुमारे 1,600 कि.मी.
सरासरी उंची	915 ते 1220 मीटर
कोकणातून दिसणे	सरळ भिंतीसारखा (कड्यासारखा)
पूर्वेकडील उतार	मंद
प्रमुख जलविभाजक	सह्याद्री पर्वत
उपजलविभाजक	सह्याद्रीच्या उपडोंगररांगा (सातमाळा-अजिंठा, हरिश्चंद्र-बालाघाट, शंभू महादेव)
सर्वोच्च शिखर	कळसूबाई (1646 मी.) — "महाराष्ट्राचे एव्हरेस्ट"
दुसरे सर्वोच्च शिखर	साल्हेर (1567 मी.)

💡 **दुरुस्ती :** मूळ नोट्समध्ये महाराष्ट्रातील सह्याद्रीची लांबी "640 कि.मी." व प्रकार "घडी/अवशिष्ट" असे होते. योग्य : लांबी सुमारे 440 कि.मी.; सह्याद्री हा प्रस्तरभंगजन्य **अवशिष्ट** पर्वत (कडा) आहे, घडीचा पर्वत नव्हे.

◆ सोडवलेली उदाहरणे

उदाहरण 1 पश्चिम घाटाच्या एकूण 1,600 कि.मी. लांबीपैकी 440 कि.मी. महाराष्ट्रात आहे. टक्केवारी?

उकल : 440 ÷ 1600 × 100 = **27.5 %.**

उदाहरण 2 सह्याद्रीची सरासरी उंची 915–1220 मी. आहे. मध्य मूल्य किती?

उकल : (915 + 1220) ÷ 2 = **1067.5 मी.**

◆ सराव प्रश्न (MCQ) — प्रकरण 4

1. सह्याद्री पर्वताची निर्मिती कोणत्या क्रियेने झाली?

A) घर्षण B) प्रस्तरभंग (Faulting)
C) निक्षेपण D) ज्वालामुखी

2. सह्याद्री हा कोणत्या प्रकारचा पर्वत मानला जातो?

A) ज्वालामुखी पर्वत B) हिमनिर्मित पर्वत
C) अवशिष्ट पर्वत (प्रस्तरभंगजन्य कडा) D) घडीचा पर्वत

3. सह्याद्री (पश्चिम घाट) ची एकूण लांबी सुमारे किती आहे?

A) 800 कि.मी. B) 440 कि.मी.
C) 1,600 कि.मी. D) 2,400 कि.मी.

4. महाराष्ट्रातील सह्याद्रीची लांबी सुमारे किती आहे?

A) 440 कि.मी. B) 340 कि.मी.
C) 640 कि.मी. D) 720 कि.मी.

5. सह्याद्रीची सरासरी उंची किती आहे?
A) 1500–1700 मी. B) 700–900 मी.
C) 1300–1500 मी. D) 915–1220 मी.

6. कोकणातून सह्याद्री कसा दिसतो?
A) सपाट B) सरळ भिंतीसारखा (कड्यासारखा)
C) सौम्य उताराचा D) गोलाकार

7. सह्याद्रीचा पूर्वेकडील उतार कसा आहे?
A) तीव्र B) मंद
C) उभा D) कड्यासारखा

8. महाराष्ट्रातील प्रमुख जलविभाजक कोणता?
A) सह्याद्री पर्वत B) अजिंठा रांग
C) सातपुडा D) बालाघाट

9. महाराष्ट्रातील उपजलविभाजक कोणते?
A) गाळणा रांग B) सह्याद्रीच्या उपडोंगररांगा
C) सातपुडा पर्वत D) महादेव रांग

10. महाराष्ट्रातील सर्वोच्च शिखर कोणते?
A) साल्हेर B) कळसूबाई
C) महाबळेश्वर D) हरिश्चंद्रगड

11. कळसूबाई शिखराची उंची किती आहे?
A) 1567 मी. B) 1646 मी.
C) 1500 मी. D) 1680 मी.

12. कळसूबाई शिखर कोणत्या जिल्ह्यांच्या सीमेवर आहे?
A) अहिल्यानगर–नाशिक B) नाशिक–धुळे
C) पुणे–सातारा D) नाशिक–पालघर

13. 'महाराष्ट्राचे एव्हरेस्ट' म्हणून कोणत्या शिखराला ओळखले जाते?
A) कळसूबाई B) साल्हेर
C) हरिश्चंद्रगड D) महाबळेश्वर

14. महाराष्ट्रातील दुसऱ्या क्रमांकाचे सर्वोच्च शिखर कोणते?
A) हरिश्चंद्रगड B) तोरणा
C) कळसूबाई D) साल्हेर

15. साल्हेर शिखराची उंची किती आहे?
A) 1700 मी. B) 1567 मी.
C) 1646 मी. D) 1500 मी.

16. खालीलपैकी अयोग्य जोडी कोणती?
A) सह्याद्री – प्रमुख जलविभाजक B) कळसूबाई – महाराष्ट्राचे एव्हरेस्ट
C) साल्हेर – 1646 मीटर D) सह्याद्री – प्रस्तरभंग निर्मिती

17. सह्याद्री पर्वताची कोणती बाजू कड्यासारखी दिसते?
A) उत्तरेकडील B) पूर्वेकडील
C) पश्चिमेकडील (कोकणकडील) D) दक्षिणेकडील

18. सह्याद्रीची वैशिष्ट्यपूर्ण रचना कोणती?
A) सपाट माथा व उभा पश्चिम उतार B) दोन्ही बाजूंनी तीव्र उतार
C) गोलाकार शिखरे D) वाळवंटी रचना

प्रकरण 5

महाराष्ट्रातील प्रमुख शिखरे

उंचीनुसार क्रम व जिल्हानिहाय शिखरे

क्र.	शिखर	जिल्हा	उंची (मी.)
1	कळसूबाई	अहिल्यानगर (अहमदनगर)	1,646
2	साल्हेर	नाशिक	1,567
3	महाबळेश्वर	सातारा	1,438
4	हरिश्चंद्रगड	अहिल्यानगर (अहमदनगर)	1,424
5	सप्तशृंगी	नाशिक	1,416
6	तोरणा	पुणे	1,404
7	अस्तंभा	नंदुरबार	1,325
8	त्र्यंबकेश्वर	नाशिक	1,304

क्र.	शिखर	जिल्हा	उंची (मी.)
9	वैराट	अमरावती	1,177
10	हनुमान	धुळे	1,063

★ आकृती 3 : प्रमुख शिखरांची उंची (मीटर)

जिल्हा	शिखरे
अहिल्यानगर	कळसूबाई, हरिश्चंद्रगड
नाशिक	साल्हेर, सप्तशृंगी, त्र्यंबकेश्वर
सातारा	महाबळेश्वर
पुणे	तोरणा
नंदुरबार	अस्तंभा
अमरावती	वैराट
धुळे	हनुमान

★ आकृती 4 : महाराष्ट्रातील डोंगररांगांचा उत्तर ➜ दक्षिण क्रम

➜ ➜ ➜

💡 सर्वाधिक प्रमुख शिखरे — **नाशिक** जिल्हा (साल्हेर, सप्तशृंगी, त्र्यंबकेश्वर). कळसूबाई "महाराष्ट्राचे एव्हरेस्ट".

◆ सोडवलेली उदाहरणे

उदाहरण 1 कळसूबाई व साल्हेर यांच्या उंचीतील फरक?

उकल : 1646 − 1567 = **79 मी.**

उदाहरण 2 उंचीनुसार पहिल्या पाच शिखरांची सरासरी उंची?

उकल : (1646 + 1567 + 1438 + 1424 + 1416) ÷ 5 = 7491 ÷ 5 = **1498.2 मी.**

उदाहरण 3 कळसूबाईची उंची फुटांत (1 मी. ≈ 3.28 फूट)?

उकल : 1646 × 3.28 ≈ **5,399 ≈ 5,400 फूट.**

◆ सराव प्रश्न (MCQ) — प्रकरण 5

1. कळसूबाई शिखर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) अहिल्यानगर B) सातारा
C) पुणे D) नाशिक

2. साल्हेर शिखर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) नाशिक B) अहिल्यानगर
C) धुळे D) सातारा

3. महाबळेश्वर शिखराची उंची किती आहे?
A) 1404 मी. B) 1424 मी.
C) 1416 मी. D) 1438 मी.

4. हरिश्चंद्रगड कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) नाशिक B) अमरावती
C) अहिल्यानगर D) पुणे

5. हरिश्चंद्रगडाची उंची किती आहे?
A) 1424 मी. B) 1438 मी.
C) 1404 मी. D) 1416 मी.

6. सप्तशृंगी शिखर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) नाशिक B) धुळे
C) पुणे D) सातारा

7. तोरणा शिखर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) सातारा B) पुणे
C) नाशिक D) अहिल्यानगर

8. अस्तंभा शिखर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) नंदुरबार B) नाशिक
C) धुळे D) अमरावती

9. त्र्यंबकेश्वर शिखर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) पुणे B) नाशिक
C) सातारा D) अहिल्यानगर

10. वैराट शिखर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) धुळे B) नंदुरबार
C) सातारा D) अमरावती

11. हनुमान शिखर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) नंदुरबार B) अमरावती
C) धुळे D) नाशिक

12. उंचीनुसार पहिल्या पाच शिखरांचा योग्य क्रम कोणता?
A) महाबळेश्वर › कळसूबाई › साल्हेर › सप्तशृंगी › तोरणा
B) कळसूबाई › साल्हेर › महाबळेश्वर › हरिश्चंद्रगड › सप्तशृंगी
C) साल्हेर › कळसूबाई › हरिश्चंद्रगड › महाबळेश्वर › तोरणा
D) कळसूबाई › महाबळेश्वर › साल्हेर › तोरणा › सप्तशृंगी

13. सर्वाधिक प्रमुख शिखरे (यादीनुसार) कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) सातारा B) नाशिक
C) पुणे D) अहिल्यानगर

14. खालीलपैकी अयोग्य जोडी कोणती?
A) तोरणा – पुणे B) सप्तशृंगी – सातारा
C) हरिश्चंद्रगड – अहिल्यानगर D) वैराट – अमरावती

15. महाराष्ट्रातील डोंगररांगांचा उत्तर ते दक्षिण योग्य क्रम कोणता?
A) सातपुडा → सातमाळा-अजिंठा → हरिश्चंद्र-बालाघाट → शंभू महादेव
B) सातपुडा → हरिश्चंद्र → सातमाळा → शंभू महादेव → बालाघाट
C) हरिश्चंद्र → सातपुडा → बालाघाट → सातमाळा → शंभू महादेव
D) सातमाळा → सातपुडा → बालाघाट → हरिश्चंद्र → शंभू महादेव

प्रकरण 6

घाटमाथे, घाटमार्ग व टेकड्या

सह्याद्रीतील घाटमाथे, प्रमुख घाट व डोंगररांगा

★ घाटमाथा

- ✔ सह्याद्री पर्वत व त्याच्या शिखरावरील उंच, रुंद व सपाट प्रदेशाला **घाटमाथा** म्हणतात.
- ✔ **माथेरान** — रायगड जिल्ह्यातील (नेरळजवळ) प्रसिद्ध घाटमाथा.
- ✔ सातारा जिल्ह्यातील प्रमुख घाटमाथे — **महाबळेश्वर व पाचगणी**.
- ✔ पाचगणी पठार "आशिया खंडातील दुसऱ्या क्रमांकाचे टेबललँड" म्हणून परीक्षांमध्ये विचारले जाते (पारंपरिक उल्लेख).

क्र.	मार्ग	घाट
1	मुंबई – नाशिक	**थळघाट (कसारा घाट)**
2	कल्याण – अहिल्यानगर	**माळशेज घाट**
3	मुंबई – पुणे	**बोर घाट**
4	पुणे – रायगड (भोर–महाड)	**वरंधा घाट**
5	पुणे – सातारा	**खंबाटकी घाट**
6	कराड – चिपळूण	**कुंभार्ली घाट**
7	रत्नागिरी – कोल्हापूर	**आंबा घाट**
8	कोल्हापूर – सावंतवाडी	**आंबोली घाट**
9	कोल्हापूर – सिंधुदुर्ग (राधानगरी–कणकवली)	**फोंडा घाट**

★ डोंगररांगा व टेकड्या

- ✔ सातमाळा डोंगररांग **अंकाई–टंकाई** टेकड्यांपासून सुरू होते.
- ✔ सातमाळा डोंगररांग **अजिंठा टेकड्या** या नावानेही ओळखली जाते.
- ✔ **वेरूळ लेण्या** — वेरूळ डोंगरात; **अजिंठा लेण्या** — वाघूर नदी खोऱ्यात.
- ✔ परभणी–हिंगोली–नांदेड भागात अजिंठा टेकड्या **"निर्मल"** नावाने ओळखल्या जातात.

टेकडी / डोंगर	जिल्हा
मुदखेडचे डोंगर	नांदेड
तसूबाईचे डोंगर	पुणे
बालेश्वराचे डोंगर	अहिल्यानगर
गरमसूर टेकड्या	नागपूर
अंबाला डोंगर	पुणे

सोडवलेले उदाहरण

उदाहरण 1 तक्त्यातील 9 घाटांपैकी किती घाटांचे एक टोक पुणे जिल्ह्यात आहे?

उकल : बोर, वरंधा, खंबाटकी = 3.

सराव प्रश्न (MCQ) — प्रकरण 6

1. सह्याद्री पर्वताच्या शिखरावरील उंच, रुंद व सपाट प्रदेशाला काय म्हणतात?
A) खोरे B) दरी
C) पठार D) घाटमाथा

2. माथेरान हे कोणत्या जिल्ह्यातील प्रसिद्ध घाटमाथा आहे?
A) पुणे B) नाशिक
C) सातारा D) रायगड

3. सातारा जिल्ह्यातील प्रमुख घाटमाथे कोणते?
A) हरिश्चंद्रगड–साल्हेर B) पाचगणी–माथेरान
C) महाबळेश्वर–पाचगणी D) माथेरान–लोणावळा

4. आशियातील दुसऱ्या क्रमांकाचे टेबललँड म्हणून कोणते पठार प्रसिद्ध आहे?
A) महाबळेश्वर B) कास
C) माथेरान D) पाचगणी

5. मुंबई–नाशिक दरम्यान कोणता घाट आहे?
A) माळशेज घाट B) बोर घाट
C) थळ घाट (कसारा) D) वरंधा घाट

6. कल्याण–अहिल्यानगर मार्गावर कोणता घाट आहे?
A) बोर घाट B) माळशेज घाट
C) खंबाटकी घाट D) फोंडा घाट

7. मुंबई–पुणे दरम्यान कोणता घाट आहे?
A) थळ घाट B) कुंभार्ली घाट
C) बोर घाट D) आंबोली घाट

8. पुणे–रायगड (भोर–महाड) दरम्यान कोणता घाट आहे?
A) फोंडा B) बोर
C) वरंधा D) माळशेज

9. पुणे–सातारा दरम्यान कोणता घाट आहे?
A) बोर B) थळ
C) खंबाटकी D) आंबोली

10. कराड–चिपळूण दरम्यान कोणता घाट आहे?
A) कुंभार्ली B) आंबा
C) वरंधा D) फोंडा

11. आंबा घाट कोणत्या दोन जिल्ह्यांना जोडतो?
A) मुंबई–पुणे B) नाशिक–मुंबई
C) पुणे–रायगड D) रत्नागिरी–कोल्हापूर

12. कोल्हापूर (बेळगाव)–सावंतवाडी दरम्यान कोणता घाट आहे?
A) थळ B) आंबोली
C) फोंडा D) बोर

13. कोल्हापूर–सिंधुदुर्ग (राधानगरी–कणकवली) दरम्यान कोणता घाट आहे?
A) वरंधा B) कुंभार्ली
C) माळशेज D) फोंडा

14. सातमाळा डोंगररांग कोठून सुरू होते?
A) अंकाई-टंकाई टेकड्या B) कळसूबाई
C) साल्हेर D) हरिश्चंद्रगड

15. सातमाळा डोंगररांग कोणत्या नावानेही ओळखली जाते?
A) अजिंठा टेकड्या B) बालाघाट
C) सातपुडा D) निर्मल टेकड्या

16. अजिंठा लेणी कोणत्या नदीच्या खोऱ्यात आहेत?
A) गोदावरी B) भीमा
C) कृष्णा D) वाघूर

17. परभणी–हिंगोली–नांदेड भागात अजिंठा टेकड्या कोणत्या नावाने ओळखल्या जातात?
A) बालाघाट B) महादेव
C) निर्मल D) सातमाळा

18. मुदखेडचे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) पुणे B) अहिल्यानगर
C) नांदेड D) नागपूर

19. बालेश्वराचे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) नागपूर B) अहिल्यानगर
C) पुणे D) नांदेड

20. गरमसूर टेकड्या कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) नांदेड B) नागपूर
C) पुणे D) अहिल्यानगर

21. तसूबाईचे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?

A) नांदेड B) नागपूर
C) पुणे D) अहिल्यानगर

प्रकरण 7

सातपुडा पर्वत व महाराष्ट्र पठार

सातपुडा • पठाराची निर्मिती • पठारे • नदीखोरी व डोंगररांगा

★ सातपुडा पर्वतरांग

- ✔ महाराष्ट्रातील सातपुड्याचा पश्चिम भाग **तोरणमाळ डोंगर** म्हणून ओळखला जातो (नंदुरबार जिल्हा).
- ✔ नंदुरबार जिल्ह्यातील सर्वोच्च शिखर — **अस्तंभा**; त्याच्या पायथ्याशी थंड हवेचे ठिकाण — **तोरणमाळ**.
- ✔ अमरावती जिल्ह्यातील सातपुड्याचा भाग — **गाविलगड टेकड्या**; सर्वोच्च शिखर — **वैराट**.
- ✔ वैराट शिखराच्या पायथ्याशी थंड हवेचे ठिकाण — **चिखलदरा**.

महाराष्ट्र पठार	माहिती
निर्मिती	भेगीय (Fissure) ज्वालामुखी उद्रेकातून बाहेर पडलेल्या लाव्हारसापासून
प्रमुख खडक	बेसॉल्ट
पूर्व–पश्चिम लांबी	750 कि.मी.
उत्तर–दक्षिण लांबी	700 कि.मी.
सरासरी उंची	450 मीटर
उंचीचा कल	पश्चिमेकडून पूर्वेकडे उंची कमी होते — पश्चिम भाग 600 मी., पूर्व भाग 300 मी.
मराठवाडा पठार	मांजरा पठार या नावाने ओळखले जाते

पठार	स्थान / डोंगररांग
सासवडचे पठार	शंभू महादेव डोंगररांग
बुलढाणा व मालेगाव पठार	सातमाळा–अजिंठा डोंगररांग
तोरणमाळ पठार	सातपुडा डोंगररांग
तळेगाव पठार	वर्धा जिल्हा
औंध पठार	सातारा जिल्हा

★ आकृती 5 : उत्तर ➜ दक्षिण : नदीखोरी (निळे) व त्यांना विभागणाऱ्या डोंगररांगा (तपकिरी)

नद्या	विभागणारी डोंगररांग
नर्मदा व तापी	सातपुडा
तापी व गोदावरी	सातमाळा–अजिंठा
गोदावरी व भीमा	हरिश्चंद्र–बालाघाट
भीमा व कृष्णा	शंभू महादेव

💡 महाराष्ट्राच्या प्राकृतिक रचनेचा कणा — **सह्याद्री पर्वत**. शंभू महादेव डोंगराच्या दक्षिणेकडील प्रमुख नदी — **कृष्णा**.

◆ सोडवलेली उदाहरणे

उदाहरण 1 पठाराची उंची पश्चिमेला 600 मी. व पूर्वेला 300 मी. आहे; पूर्व–पश्चिम लांबी 750 कि.मी. — सरासरी उतार?

उकल : (600 − 300) ÷ 750 = **0.4 मी. प्रति कि.मी.** — म्हणूनच पठाराचा उतार मंद आहे व नद्या पूर्वेकडे वाहतात.

उदाहरण 2 750 कि.मी. × 700 कि.मी. आयताचे क्षेत्रफळ किती?

उकल : 750 × 700 = **5,25,000 चौ.कि.मी.** — हा केवळ बाह्य आयत; पठाराचा आकार अनियमित असल्याने प्रत्यक्ष क्षेत्र कमी आहे.

◆ सराव प्रश्न (MCQ) — प्रकरण 7

1. महाराष्ट्रातील सातपुडा पर्वतरांगेचा पश्चिम भाग कोणत्या नावाने ओळखला जातो?

A) सातमाळा B) हरिश्चंद्र
C) गाविलगड D) तोरणमाळ डोंगर

2. तोरणमाळ डोंगररांग कोणत्या जिल्ह्यात आहे?

A) नंदुरबार B) अमरावती
C) नाशिक D) धुळे

3. नंदुरबार जिल्ह्यातील सर्वोच्च शिखर कोणते?

A) वैराट B) अस्तंभा
C) साल्हेर D) कळसूबाई

4. अमरावती जिल्ह्यातील सातपुडा पर्वतरांगेचा भाग कोणत्या नावाने ओळखला जातो?

A) गाविलगड टेकड्या B) हरिश्चंद्र
C) सातमाळा D) बालाघाट

5. गाविलगड टेकड्यांतील सर्वोच्च शिखर कोणते?
A) साल्हेर B) अस्तंभा
C) वैराट D) कळसूबाई

6. वैराट शिखराच्या पायथ्याशी कोणते थंड हवेचे ठिकाण आहे?
A) तोरणमाळ B) पाचगणी
C) माथेरान D) चिखलदरा

7. महाराष्ट्र पठाराची निर्मिती कशामुळे झाली?
A) घडी क्रिया B) निक्षेपण
C) भेगीय ज्वालामुखी उद्रेक D) प्रस्तरभंग

8. महाराष्ट्र पठारावरील प्रमुख खडक कोणता?
A) बेसॉल्ट B) ग्रॅनाइट
C) संगमरवर D) चुनखडी

9. महाराष्ट्र पठाराची पूर्व-पश्चिम लांबी सुमारे किती?
A) 850 कि.मी. B) 700 कि.मी.
C) 800 कि.मी. D) 750 कि.मी.

10. महाराष्ट्र पठाराची उत्तर-दक्षिण लांबी सुमारे किती?
A) 650 कि.मी. B) 700 कि.मी.
C) 750 कि.मी. D) 800 कि.मी.

11. महाराष्ट्र पठाराची सरासरी उंची किती?
A) 300 मी. B) 600 मी.
C) 450 मी. D) 400 मी.

12. पश्चिमेकडून पूर्वेकडे जाताना महाराष्ट्र पठाराची उंची कशी होते?
A) दुप्पट होते B) स्थिर राहते
C) वाढते D) कमी होत जाते

13. महाराष्ट्र पठाराच्या पश्चिम भागातील सरासरी उंची किती?
A) 300 मी. B) 750 मी.
C) 450 मी. D) 600 मी.

14. महाराष्ट्र पठाराच्या पूर्व भागातील सरासरी उंची किती?
A) 600 मी. B) 450 मी.
C) 300 मी. D) 200 मी.

15. मराठवाडा पठार कोणत्या नावाने ओळखले जाते?
A) मांजरा पठार B) औंध पठार
C) सासवड पठार D) तोरणमाळ पठार

16. सासवडचे पठार कोणत्या डोंगररांगेत आहे?
A) शंभू महादेव B) सातपुडा
C) गाविलगड D) सातमाळा

17. बुलढाणा पठार व मालेगाव पठार कोणत्या डोंगररांगेत आहेत?
A) सातपुडा B) हरिश्चंद्र
C) शंभू महादेव D) सातमाळा-अजिंठा

18. तोरणमाळ पठार कोणत्या डोंगररांगेत आहे?
A) सातपुडा B) बालाघाट
C) सातमाळा-अजिंठा D) हरिश्चंद्र

19. तळेगाव पठार कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) नंदुरबार B) वर्धा
C) पुणे D) सातारा

20. औंध पठार कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) अहिल्यानगर B) नाशिक
C) पुणे D) सातारा

21. महाराष्ट्र राज्याच्या प्राकृतिक रचनेचा कणा कोणता?
A) सातमाळा B) बालाघाट
C) सह्याद्री पर्वत D) सातपुडा

22. नर्मदा व तापी नदीखोऱ्यांना विभक्त करणारी डोंगररांग कोणती?
A) हरिश्चंद्र-बालाघाट B) सातमाळा-अजिंठा
C) शंभू महादेव D) सातपुडा

23. तापी व गोदावरी नदीखोऱ्यांना विभक्त करणारी डोंगररांग कोणती?
A) हरिश्चंद्र-बालाघाट B) सातपुडा
C) सातमाळा-अजिंठा D) शंभू महादेव

24. गोदावरी व भीमा नदीखोऱ्यांना विभक्त करणारी डोंगररांग कोणती?
A) सातमाळा-अजिंठा B) हरिश्चंद्र-बालाघाट
C) शंभू महादेव D) सातपुडा

25. भीमा व कृष्णा नदीखोऱ्यांना विभक्त करणारी डोंगररांग कोणती?
A) सातपुडा B) शंभू महादेव
C) हरिश्चंद्र-बालाघाट D) गाविलगड

26. शंभू महादेव डोंगराच्या दक्षिणेकडील प्रमुख नदी कोणती?
A) भीमा B) तापी
C) गोदावरी D) कृष्णा

27. महाराष्ट्र पठारावर उत्तर ते दक्षिण नदीखोऱ्यांचा योग्य क्रम कोणता?

A) तापी → नर्मदा → गोदावरी → कृष्णा → भीमा
B) नर्मदा → गोदावरी → तापी → कृष्णा → भीमा
C) गोदावरी → तापी → नर्मदा → भीमा → कृष्णा
D) नर्मदा → तापी → गोदावरी → भीमा → कृष्णा

प्रकरण 8

जिल्हानिहाय प्रमुख डोंगर

पश्चिम महाराष्ट्र-कोकण • मराठवाडा • विदर्भ व उत्तर महाराष्ट्र

◆ पश्चिम महाराष्ट्र, कोकण व छ. संभाजीनगर

जिल्हा	प्रमुख डोंगर / टेकड्या
मुंबई शहर	मलबार हिल
पालघर	तुंगार टेकड्या
नाशिक	चांदवड, साल्हेर, मुल्हेर
पुणे	सिंगी, तसूबाई, अंबाला
सातारा	परळी, बामनोली, आगाशीव, सीताबाई
सांगली	आडवा, दंडोबा, कमलभैरव, शुकाचार्य
कोल्हापूर	पन्हाळा, चिकोडी
छ. संभाजीनगर	सुरपालनाथ, अजिंठा, वेरूळ

◆ मराठवाडा व जळगाव

जिल्हा	प्रमुख डोंगर / टेकड्या
परभणी	जांबुवंत
जालना	निर्मल
हिंगोली	औंढा नागनाथ
नांदेड	मुदखेड, बालाघाट
लातूर	बालाघाट
बीड	बालाघाट
धाराशिव	बालाघाट, नळदुर्ग, तुळजापूर
जळगाव	हस्ती, शिरसोली, अजिंठा

◆ विदर्भ व उत्तर महाराष्ट्र

जिल्हा	प्रमुख डोंगर / टेकड्या
नंदुरबार	तोरणमाळ

जिल्हा	प्रमुख डोंगर / टेकड्या
धुळे	गाळणा, अक्राणी, हनुमंत
अमरावती	पोखऱ्याचे, चिरोडे, मेळघाट
वर्धा	मालेगाव, नांदगाव, ब्राह्मणगाव
नागपूर	पिल्कापार, महादागड
भंडारा	आंबागड, भीमसेन, गायत्री
गोंदिया	प्रतापगड, नवेगाव, दरकेसा
चंद्रपूर	चिमूर, मुल, पेरजागड

💡 **टीप :** औरंगाबाद = छत्रपती संभाजीनगर, उस्मानाबाद = धाराशिव, अहमदनगर = अहिल्यानगर (नवी नावे). मलबार हिल **मुंबई शहर** जिल्ह्यात आहे. बालाघाट डोंगररांग नांदेड, लातूर, बीड, धाराशिव जिल्ह्यांत पसरली आहे.

★ जिल्ह्यांची नामांतरे (राजपत्र / अधिसूचनेनुसार)

जुने नाव → नवे नाव	मंत्रिमंडळ निर्णय	नामांतर लागू (राजपत्र)
कुलाबा → रायगड	—	1 जानेवारी 1981 (मुख्यमंत्री ए. आर. अंतुले यांच्या कारकिर्दीत)
औरंगाबाद → छत्रपती संभाजीनगर	29 जून 2022 (मविआ) • 16 जुलै 2022 (पुन्हा मंजुरी, "छत्रपती" जोडले)	15 सप्टेंबर 2023 — महसूल व वन विभाग अधिसूचना (विभाग, जिल्हा, उपविभाग, तालुका, गाव)
उस्मानाबाद → धाराशिव	29 जून 2022 • 16 जुलै 2022	15 सप्टेंबर 2023 — महसूल व वन विभाग अधिसूचना
अहमदनगर → अहिल्यानगर	13 मार्च 2024 (घोषणा : 31 मे 2023, चौंडी)	शहर : 4 ऑक्टोबर 2024 • जिल्हा : 8 ऑक्टोबर 2024 (महसूल व वन विभाग राजपत्र)

केंद्रीय गृह मंत्रालयाची "ना-हरकत" — औरंगाबाद व उस्मानाबाद : फेब्रुवारी 2023. जिल्हा परिषद व पंचायत समित्यांची नावे 11 ऑक्टोबर 2023 च्या अधिसूचनेने बदलली.

◆ सराव प्रश्न (MCQ) — प्रकरण 8

1. मलबार हिल हा डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) मुंबई शहर B) पुणे
C) नाशिक D) सातारा

2. तुंगार टेकड्या हा डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) सांगली B) पालघर
C) मुंबई शहर D) पुणे

3. चांदवड, साल्हेर, मुल्हेर हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) छ. संभाजीनगर B) नाशिक
C) मुंबई शहर D) सातारा

4. सिंगी, तसूबाई, अंबाला हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) मुंबई शहर B) छ. संभाजीनगर
C) सांगली D) पुणे

5. परळी, बामनोली, आगाशीव, सीताबाई हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) पुणे B) सांगली
C) सातारा D) छ. संभाजीनगर

6. आडवा, दंडोबा, कमलभैरव, शुकाचार्य हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) नाशिक B) सांगली
C) सातारा D) पालघर

7. पन्हाळा, चिकोडी हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) कोल्हापूर B) सातारा
C) नाशिक D) छ. संभाजीनगर

8. सुरपालनाथ, वेरूळ हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) छ. संभाजीनगर B) नाशिक
C) सातारा D) मुंबई शहर

9. जांबुवंत हा डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) लातूर B) परभणी
C) बीड D) हिंगोली

10. निर्मल हा डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) जालना B) लातूर
C) बीड D) नांदेड

11. औंढा नागनाथ हा डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) धाराशिव B) परभणी
C) हिंगोली D) जालना

12. मुदखेड हा डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) हिंगोली B) लातूर
C) नांदेड D) धाराशिव

13. नळदुर्ग, तुळजापूर हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) परभणी B) नांदेड
C) धाराशिव D) लातूर

14. हस्ती, शिरसोली हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) नांदेड B) धाराशिव
C) परभणी D) जळगाव

15. तोरणमाळ हा डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) नंदुरबार B) वर्धा
C) चंद्रपूर D) गोंदिया

16. गाळणा, अक्राणी, हनुमंत हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) धुळे B) वर्धा
C) नंदुरबार D) चंद्रपूर

17. पोखऱ्याचे, चिरोडे, मेळघाट हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) वर्धा B) नंदुरबार
C) गोंदिया D) अमरावती

18. मालेगाव, नांदगाव, ब्राह्मणगाव हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) वर्धा B) अमरावती
C) नंदुरबार D) गोंदिया

19. पिल्कापार, महादागड हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) नंदुरबार B) वर्धा
C) नागपूर D) भंडारा

20. आंबागड, भीमसेन, गायत्री हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) भंडारा B) चंद्रपूर
C) गोंदिया D) धुळे

21. प्रतापगड, नवेगाव, दरकेसा हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) धुळे B) गोंदिया
C) नंदुरबार D) वर्धा

22. चिमूर, मुल, पेरजागड हे डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहेत?
A) नागपूर B) चंद्रपूर
C) वर्धा D) धुळे

23. बालाघाट डोंगर खालीलपैकी कोणत्या जिल्ह्यात आढळत नाही?
A) बीड B) जळगाव
C) लातूर D) धाराशिव

24. अजिंठा डोंगर खालीलपैकी कोणत्या दोन जिल्ह्यांच्या यादीत आढळतो?
A) नाशिक व पुणे B) नागपूर व वर्धा
C) छ. संभाजीनगर व जळगाव D) सातारा व सांगली

25. सातपुडा पर्वतरांगेतील तोरणमाळ डोंगर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) नंदुरबार B) धुळे
C) अमरावती D) जळगाव

26. औरंगाबाद जिल्ह्याचे 'छत्रपती संभाजीनगर' असे नामांतर राजपत्रानुसार कोणत्या दिनांकापासून लागू झाले?
A) 16 जुलै 2022 B) 15 सप्टेंबर 2023
C) 8 ऑक्टोबर 2024 D) 1 जानेवारी 2023

27. अहमदनगर जिल्ह्याचे 'अहिल्यानगर' नामांतर करणारे राजपत्र कोणत्या दिनांकाचे आहे?
A) 31 मे 2023 B) 13 मार्च 2024
C) 8 ऑक्टोबर 2024 D) 15 सप्टेंबर 2023

28. कुलाबा जिल्ह्याचे नाव 'रायगड' कधी करण्यात आले?
A) 1 मे 1960 B) 1 जानेवारी 1981
C) 1 ऑगस्ट 2014 D) 1 मे 1981

29. खालीलपैकी कोणती जोडी चुकीची आहे?
A) उस्मानाबाद – धाराशिव B) औरंगाबाद – छत्रपती संभाजीनगर
C) कुलाबा – रायगड D) अहमदनगर – अहिल्याबाईनगर

प्रकरण 9

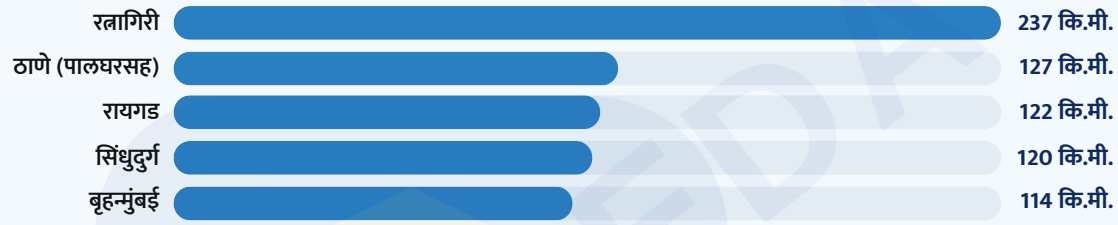
अधिक महत्त्वाचे मुद्दे – परीक्षाभिमुख

अधिकृत स्रोतांवरून पडताळलेली नवी माहिती (ऑक्टोबर 2026 पर्यंत)

◆ A. किनारपट्टी : जिल्हानिहाय लांबी

घटक	माहिती
किनारी जिल्हे (7)	पालघर, ठाणे, मुंबई उपनगर, मुंबई शहर, रायगड, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग
पारंपरिक किनारपट्टी	720 कि.मी. (महाराष्ट्र सागरी मंडळाचा जुना आकडा)
नवी मोजणी	877.97 कि.मी. (भारताच्या किनारपट्टीच्या नव्या पद्धतीच्या राष्ट्रीय पुनर्मापनानुसार)

★ आकृती 6 : जिल्हानिहाय किनारपट्टी (कि.मी., 720 कि.मी. आधार)

237 + 127 + 122 + 120 + 114 = **720 कि.मी.** • सर्वाधिक — रत्नागिरी; सर्वात कमी — बृहन्मुंबई. (ठाण्याचा आकडा पालघर जिल्हानिर्मितीपूर्वीचा, 2014.)

◆ B. बंदरे व महाराष्ट्र सागरी मंडळ

घटक	माहिती
महाराष्ट्र सागरी मंडळ (MMB)	स्थापना 1996 (शासन निर्णय 4 ऑक्टोबर 1996) — बिगर-प्रमुख बंदरांचे नियमन
प्रमुख बंदरे (केंद्र शासन)	मुंबई बंदर प्राधिकरण व जवाहरलाल नेहरू बंदर प्राधिकरण (JNPA, न्हावाशेवा)
बिगर-प्रमुख बंदरे	48 — पाच बंदर गटांत
वाढवण बंदर	डहाणूजवळ, पालघर जिल्हा • केंद्रीय मंत्रिमंडळ मंजुरी 19 जून 2024 • खर्च ₹76,220 कोटी • JNPA 74 % : MMB 26 % (SPV) • देशातील सर्वात मोठ्या खोल-पाण्याच्या बंदरांपैकी एक

★ आकृती 7 : 48 बिगर-प्रमुख बंदरांचे 5 गट (उत्तर → दक्षिण)

◆ C. युनेस्को जागतिक वारसा : सह्याद्री व मराठा किल्ले

वारसा स्थळ	वर्ष	महाराष्ट्राशी संबंध
पश्चिम घाट (नैसर्गिक वारसा)	2012	कास पठार (सातारा), कोयना अभयारण्य, चांदोली राष्ट्रीय उद्यान, राधानगरी अभयारण्य
मराठा मिलिटरी लँडस्केप्स ऑफ इंडिया (सांस्कृतिक)	जुलै 2025 (47 वे सत्र)	12 किल्ले — 11 महाराष्ट्रात + जिंजी (तामिळनाडू) • भारताचे 44 वे जागतिक वारसा स्थळ

वेंगुर्ला गट

सिंधुदुर्ग जिल्हा (रेडी इ.)

वारसा स्थळ	वर्ष	महाराष्ट्राशी संबंध
दख्खन ट्रॅप — पाचगणी व महाबळेश्वर	संभाव्य (Tentative) यादी	अद्याप अंतिम वारसा यादीत नाही

★ आकृती 8 : मराठा मिलिटरी लँडस्केप्स — 12 किल्ल्यांचे भौगोलिक वर्गीकरण

डोंगरी किल्ले (Hill forts)
साल्हेर, शिवनेरी, लोहगड, रायगड, राजगड, जिंजी

डोंगर-वन किल्ला (Hill-forest)
प्रतापगड

डोंगर-पठार किल्ला (Hill-plateau)
पन्हाळा

किनारी किल्ला (Coastal)
विजयदुर्ग

बेट किल्ले (Island forts)
खांदेरी, सुवर्णदुर्ग, सिंधुदुर्ग

सोनेरी चिप — महाराष्ट्राबाहेरील किल्ला (जिंजी, तामिळनाडू).

◆ D. महत्त्वाच्या घटनांची कालरेषा

1996
महाराष्ट्र सागरी मंडळाची स्थापना

26 जानेवारी 1998
कोकण रेल्वे (रोहा–ठोकूर, सुमारे 741 कि.मी.) संपूर्ण मार्गावर गाडी सुरू

2012
पश्चिम घाट — युनेस्को नैसर्गिक जागतिक वारसा

2020
लोणार सरोवर (बुलढाणा) — रामसर स्थळ; उल्कापातामुळे तयार झालेले सरोवर

2022
ठाणे खाडी — रामसर स्थळ (फ्लेमिंगो / रोहित पक्षी अभयारण्य)

19 जून 2024
वाढवण बंदराला केंद्रीय मंत्रिमंडळाची मंजुरी

जुलै 2025
मराठा मिलिटरी लँडस्केप्स — युनेस्को जागतिक वारसा

◆ E. नद्यांचे उगम व इतर तथ्ये

नदी / घटक	माहिती
कृष्णा	उगम — महाबळेश्वर (सातारा)
गोदावरी	उगम — ब्रह्मगिरी, त्र्यंबकेश्वर (नाशिक)
भीमा	उगम — भीमाशंकर (पुणे)

नदी / घटक	माहिती
वैतरणा	कोकणातील सर्वात लांब नदी (सुमारे 154 कि.मी.)
घारापुरी (एलिफंटा) बेट	रायगड जिल्हा • सुमारे 16 चौ.कि.मी.
मुंबईची सात मूळ बेटे	कुलाबा, ओल्ड वुमन्स आयलंड (लहान कुलाबा), मुंबई (Isle of Bombay), माझगाव, परळ, वरळी, माहीम
दख्खन ट्रॅप	सुमारे 6.6 कोटी वर्षांपूर्वीच्या भेगीय ज्वालामुखीतून तयार झालेले बेसॉल्टचे थर
अधिक घाट	नाणेघाट (जुन्नर, पुणे), ताम्हिणी (पुणे–रायगड), कात्रज (पुणे), दिवेघाट (पुणे–सासवड), पसरणी (वाई–पाचगणी), करूळ (कोल्हापूर–सिंधुदुर्ग)

◆ F. वन-लाइनर : झटपट उजळणी

1. महाराष्ट्राला 7 किनारी जिल्हे आहेत.
2. सर्वाधिक किनारपट्टी — रत्नागिरी (237 कि.मी.).
3. नवी मोजणी — 877.97 कि.मी.; जुनी — 720 कि.मी.
4. MMB स्थापना — 1996.
5. बिगर-प्रमुख बंदरे — 48, पाच गटांत.
6. तिसरे प्रमुख बंदर — वाढवण (पालघर).
7. वाढवण SPV — JNPA 74 %, MMB 26 %.
8. पश्चिम घाट — युनेस्को वारसा 2012.
9. कास पठार — सातारा; पश्चिम घाट वारसा स्थळाचा भाग.
10. मराठा मिलिटरी लँडस्केप्स — 2025, 12 किल्ले.
11. बेट किल्ले — खांदेरी, सुवर्णदुर्ग, सिंधुदुर्ग.
12. किनारी किल्ला — विजयदुर्ग.
13. प्रतापगड — डोंगर-वन किल्ला; पन्हाळा — डोंगर-पठार किल्ला.
14. जिंजी — तामिळनाडू; यादीतील एकमेव महाराष्ट्राबाहेरील किल्ला.
15. कोकण रेल्वे — रोहा ते ठोकूर (≈ 741 कि.मी.).
16. लोणार — उल्कापाती सरोवर, रामसर 2020.
17. ठाणे खाडी — रामसर 2022.
18. कृष्णेचा उगम — महाबळेश्वर.
19. गोदावरीचा उगम — त्र्यंबकेश्वर (ब्रह्मगिरी).
20. भीमेचा उगम — भीमाशंकर.
21. कोकणातील सर्वात लांब नदी — वैतरणा.
22. अंजदीव बेट — गोवा राज्य.

◆ सोडवलेली उदाहरणे (परीक्षाभिमुख)

उदाहरण 1 नवी किनारपट्टी 877.97 कि.मी. व जुनी 720 कि.मी. — वाढ किती व किती टक्के?

उकल : 877.97 − 720 = **157.97 कि.मी.** ; 157.97 ÷ 720 × 100 ≈ **21.9 %** वाढ.

उदाहरण 2 वाढवण प्रकल्पाचा खर्च ₹76,220 कोटी; JNPA चा 74 % हिस्सा मानल्यास त्याचा वाटा?

उकल : 76,220 × 0.74 ≈ **₹56,403 कोटी**.

उदाहरण 3 मराठा मिलिटरी लँडस्केप्समधील किती टक्के किल्ले बेट किल्ले आहेत?

उकल : 3 ÷ 12 × 100 = **25 %**.

◆ सराव प्रश्न (MCQ) — प्रकरण 9 (MPSC / पोलीस भरती पॅटर्न)

1. पश्चिम घाटाचा (सह्याद्री) युनेस्को जागतिक वारसा यादीत समावेश कोणत्या वर्षी झाला?

A) 2010 B) 2014
C) 2012 D) 2016

2. पश्चिम घाट जागतिक वारसा स्थळात महाराष्ट्रातील खालीलपैकी कोणते स्थळ समाविष्ट आहे?

A) मेळघाट B) ताडोबा
C) लोणार सरोवर D) कास पठार

3. खालीलपैकी कोणते स्थळ पश्चिम घाट वारसा स्थळातील महाराष्ट्राच्या घटकांपैकी नाही?
A) राधानगरी अभयारण्य B) कोयना अभयारण्य
C) चांदोली राष्ट्रीय उद्यान D) पेंच राष्ट्रीय उद्यान

4. कास पठार कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) रत्नागिरी B) सातारा
C) पुणे D) कोल्हापूर

5. 'मराठा मिलिटरी लँडस्केप्स ऑफ इंडिया' यांना युनेस्को जागतिक वारसा दर्जा कोणत्या वर्षी मिळाला?
A) 2026 B) 2023
C) 2025 D) 2024

6. 'मराठा मिलिटरी लँडस्केप्स' मध्ये एकूण किती किल्ले आहेत?
A) 10 B) 14
C) 11 D) 12

7. 'मराठा मिलिटरी लँडस्केप्स' मधील महाराष्ट्राबाहेरील एकमेव किल्ला कोणता?
A) रायचूर B) गोवळकोंडा
C) जिंजी D) बिदर

8. जिंजी किल्ला कोणत्या राज्यात आहे?
A) कर्नाटक B) आंध्र प्रदेश
C) केरळ D) तामिळनाडू

9. युनेस्को यादीतील खालीलपैकी कोणता किल्ला 'बेट किल्ला' (Island fort) प्रकारात आहे?
A) प्रतापगड B) खांदेरी
C) विजयदुर्ग D) पन्हाळा

10. युनेस्को यादीनुसार विजयदुर्ग किल्ल्याचा प्रकार कोणता?
A) बेट किल्ला B) डोंगरी किल्ला
C) वनदुर्ग D) किनारी किल्ला (Coastal fort)

11. युनेस्को यादीनुसार 'डोंगर-वन किल्ला' (Hill-forest fort) कोणता?
A) लोहगड B) प्रतापगड
C) पन्हाळा D) शिवनेरी

12. युनेस्को यादीनुसार 'डोंगर-पठार किल्ला' (Hill-plateau fort) कोणता?
A) साल्हेर B) रायगड
C) पन्हाळा D) राजगड

13. महाराष्ट्रातील किती जिल्ह्यांना समुद्रकिनारा लाभला आहे?
A) 8 B) 6
C) 5 D) 7

14. खालीलपैकी कोणता जिल्हा किनारी जिल्हा नाही?
A) पालघर B) पुणे
C) ठाणे D) सिंधुदुर्ग

15. महाराष्ट्र सागरी मंडळाच्या (720 कि.मी. आधारावरील) आकडेवारीनुसार सर्वाधिक किनारपट्टी असलेला जिल्हा कोणता?
A) रत्नागिरी B) ठाणे
C) रायगड D) सिंधुदुर्ग

16. रत्नागिरी जिल्ह्याची किनारपट्टी सुमारे किती कि.मी. आहे?
A) 114 B) 120
C) 237 D) 127

17. महाराष्ट्र सागरी मंडळाची (MMB) स्थापना कोणत्या वर्षी झाली?
A) 2005 B) 1963
C) 1985 D) 1996

18. महाराष्ट्रातील 48 बिगर-प्रमुख बंदरे किती बंदर गटांत विभागली आहेत?
A) 3 B) 5
C) 6 D) 4

19. रेडी बंदर कोणत्या बंदर गटात येते?
A) रत्नागिरी गट B) मोरा गट
C) राजपुरी गट D) वेंगुर्ला गट

20. दाभोळ व जयगड बंदरे कोणत्या गटात येतात?
A) रत्नागिरी गट B) राजपुरी गट
C) वेंगुर्ला गट D) वांद्रे गट

21. वाढवण बंदर कोणत्या जिल्ह्यात उभारले जात आहे?
A) रत्नागिरी B) ठाणे
C) रायगड D) पालघर

22. वाढवण बंदर प्रकल्पाला केंद्रीय मंत्रिमंडळाची मंजुरी कधी मिळाली?
A) 1 मे 2024 B) 19 जून 2024
C) 26 जानेवारी 2025 D) 15 ऑगस्ट 2023

23. वाढवण बंदर प्रकल्पात JNPA व MMB यांचा हिस्सा अनुक्रमे किती आहे?
A) 60 % – 40 % B) 74 % – 26 %
C) 50 % – 50 % D) 26 % – 74 %

24. वाढवण बंदर कोणत्या शहराजवळ आहे?
A) वसई B) चिपळूण
C) डहाणू D) अलिबाग

25. कोकण रेल्वे कोणत्या दोन स्थानकांदरम्यान आहे?
A) कल्याण–कारवार B) मुंबई–मंगळूर
C) रोहा–ठोकूर D) पनवेल–मडगाव

26. कोकण रेल्वेची लांबी सुमारे किती आहे?
A) 841 कि.मी. B) 541 कि.मी.
C) 741 कि.मी. D) 641 कि.मी.

27. कोकण रेल्वेवर संपूर्ण मार्गावरील पहिली गाडी कधी धावली?
A) 26 जानेवारी 1998 B) 15 ऑगस्ट 1997
C) 1 मे 1998 D) 2 ऑक्टोबर 1999

28. लोणार सरोवर कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) जालना B) अकोला
C) बुलढाणा D) वाशिम

29. लोणार सरोवर कशामुळे तयार झाले?
A) ज्वालामुखी B) प्रस्तरभंग
C) उल्कापात (Meteorite impact) D) हिमनदी

30. लोणार सरोवराला रामसर दर्जा कोणत्या वर्षी मिळाला?
A) 2024 B) 2018
C) 2020 D) 2022

31. ठाणे खाडीला रामसर स्थळाचा दर्जा कोणत्या वर्षी मिळाला?
A) 2021 B) 2022
C) 2020 D) 2023

32. ठाणे खाडी कोणत्या पक्ष्यांसाठी प्रसिद्ध आहे?
A) फ्लेमिंगो (रोहित) B) सारस
C) माळढोक D) मोर

33. कृष्णा नदीचा उगम कोठे होतो?
A) भीमाशंकर B) महाबळेश्वर
C) त्र्यंबकेश्वर D) पाचगणी

34. गोदावरी नदीचा उगम कोठे होतो?
A) ब्रह्मगिरी (त्र्यंबकेश्वर) B) महाबळेश्वर
C) कळसूबाई D) भीमाशंकर

35. भीमा नदीचा उगम कोठे होतो?
A) भीमाशंकर B) हरिश्चंद्रगड
C) महाबळेश्वर D) त्र्यंबकेश्वर

36. कोकणातील सर्वात लांब नदी कोणती मानली जाते?
A) सावित्री B) वैतरणा
C) उल्हास D) वाशिष्ठी

37. मुंबईच्या मूळ सात बेटांपैकी खालीलपैकी कोणते बेट नाही?
A) माहीम B) कुलाबा
C) परळ D) घारापुरी

38. खालीलपैकी कोणते मुंबईच्या सात बेटांपैकी एक आहे?
A) माझगाव B) अंजदीव
C) खांदेरी D) उंदेरी

39. दख्खनच्या पठाराचा बेसॉल्ट (दख्खन ट्रॅप) साधारण किती वर्षांपूर्वी तयार झाला?
A) सुमारे 10 हजार वर्षांपूर्वी B) सुमारे 6.6 कोटी वर्षांपूर्वी
C) सुमारे 50 लाख वर्षांपूर्वी D) सुमारे 50 कोटी वर्षांपूर्वी

40. पाचगणी व महाबळेश्वर येथील 'दख्खन ट्रॅप' युनेस्कोच्या कोणत्या यादीत आहेत?
A) संभाव्य (Tentative) यादी B) बायोस्फियर यादी
C) धोक्यातील वारसा यादी D) जागतिक वारसा यादी

41. महाराष्ट्रातील सह्याद्रीची लांबी पश्चिम घाटाच्या एकूण लांबीच्या सुमारे किती टक्के आहे?
A) 15 % B) 27.5 %
C) 50 % D) 40 %

42. नाणेघाट कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) ठाणे B) रायगड
C) सातारा D) पुणे

43. ताम्हिणी घाट कोणत्या दोन जिल्ह्यांना जोडतो?
A) नाशिक–ठाणे B) कोल्हापूर–रत्नागिरी
C) पुणे–सातारा D) पुणे–रायगड

44. करूळ घाट कोणत्या जिल्ह्यांना जोडतो?
A) पुणे–रायगड B) कोल्हापूर–सिंधुदुर्ग
C) नाशिक–पालघर D) सातारा–रत्नागिरी

45. पसरणी घाट कोणत्या मार्गावर आहे?
A) वाई–पाचगणी B) कराड–चिपळूण
C) भोर–महाड D) पुणे–सासवड

46. दिवेघाट कोणत्या मार्गावर आहे?
A) पुणे–सासवड B) कल्याण–नगर
C) मुंबई–नाशिक D) पुणे–सातारा

47. कात्रज घाट कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) सातारा B) पुणे
C) ठाणे D) रायगड

48. कळसूबाई शिखर अहिल्यानगर जिल्ह्याच्या कोणत्या तालुक्यात आहे?
A) राहुरी B) पारनेर
C) संगमनेर D) अकोले

49. कळसूबाई व साल्हेर यांच्या उंचीतील फरक किती?
A) 208 मी. B) 109 मी.
C) 49 मी. D) 79 मी.

50. जुन्या मोजणीनुसार (720 कि.मी.) व नव्या मोजणीनुसार (877.97 कि.मी.) महाराष्ट्राच्या किनारपट्टीत किती वाढ झाली?
A) 197.97 कि.मी. B) 177.97 कि.मी.
C) 157.97 कि.मी. D) 127.97 कि.मी.

51. मुंबई बंदर व JNPA व्यतिरिक्त महाराष्ट्रातील तिसरे प्रमुख बंदर म्हणून कोणते विकसित होत आहे?
A) जयगड B) रेडी
C) दिघी D) वाढवण

52. कोकणात खलाटी प्रदेश कोठे आढळतो?
A) नदीच्या उगमाजवळ B) समुद्रालगतच्या सखल भागात
C) सह्याद्रीच्या माथ्यावर D) पठाराच्या पूर्व भागात

53. सिंधुदुर्ग जिल्ह्याचे मुख्यालय कोणते?
A) कुडाळ B) मालवण
C) सावंतवाडी D) ओरोस

54. युनेस्को यादीतील खालीलपैकी कोणता बेट-किल्ला रायगड जिल्ह्यात आहे?
A) विजयदुर्ग B) सुवर्णदुर्ग
C) सिंधुदुर्ग D) खांदेरी

55. सुवर्णदुर्ग किल्ला कोणत्या प्रकारचा आहे (युनेस्को वर्गीकरण)?
A) डोंगरी B) बेट किल्ला
C) वनदुर्ग D) पठारी

56. शिवनेरी किल्ला युनेस्को वर्गीकरणानुसार कोणत्या प्रकारचा आहे?
A) किनारी किल्ला B) डोंगर-वन किल्ला
C) बेट किल्ला D) डोंगरी किल्ला (Hill fort)

57. युनेस्को यादीतील महाराष्ट्रातील किल्ल्यांची संख्या किती?
A) 11 B) 10
C) 13 D) 12

58. 'मराठा मिलिटरी लँडस्केप्स' हे भारतातील कितवे जागतिक वारसा स्थळ ठरले?
A) 40 वे B) 42 वे
C) 43 वे D) 44 वे

59. पश्चिम घाटाची (सह्याद्री) एकूण लांबी सुमारे किती आहे?
A) 1,600 कि.मी. B) 640 कि.मी.
C) 2,400 कि.मी. D) 1,000 कि.मी.

60. महाराष्ट्रातील सह्याद्रीची लांबी सुमारे किती आहे?
A) 640 कि.मी. B) 840 कि.मी.
C) 440 कि.मी. D) 240 कि.मी.

61. घारापुरी (एलिफंटा) बेट कोणत्या जिल्ह्यात आहे?
A) ठाणे B) रायगड
C) पालघर D) मुंबई शहर

62. अंजदीव बेट कोणत्या राज्यात आहे?
A) केरळ B) महाराष्ट्र
C) गोवा D) कर्नाटक

परिशिष्ट

संपूर्ण उत्तरसूची

प्रकरण 1 — कोकण किनारपट्टी (15 प्रश्न)

1–C 2–D 3–C 4–D 5–A 6–B 7–B 8–C 9–C 10–D 11–C 12–B 13–C 14–C 15–B

प्रकरण 2 — कोकणातील खाड्या (23 प्रश्न)

1–C 2–C 3–A 4–D 5–C 6–A 7–C 8–B 9–B 10–A 11–C 12–B 13–A 14–D 15–B 16–A 17–C 18–C 19–B 20–A 21–A 22–C 23–B

प्रकरण 3 — बंदरे, किल्ले व बेटे (22 प्रश्न)

1–A 2–A 3–B 4–D 5–A 6–C 7–A 8–B 9–D 10–C 11–D 12–A 13–C
14–A 15–D 16–C 17–C 18–C 19–B 20–C 21–D 22–C

प्रकरण 4 — सह्याद्री पर्वतरांग (18 प्रश्न)

1–B 2–C 3–C 4–A 5–D 6–B 7–B 8–A 9–B 10–B 11–B 12–A 13–A
14–D 15–B 16–C 17–C 18–A

प्रकरण 5 — प्रमुख शिखरे (15 प्रश्न)

1–A 2–A 3–D 4–C 5–A 6–A 7–B 8–A 9–B 10–D 11–C 12–B 13–B
14–B 15–A

प्रकरण 6 — घाटमाथे, घाट व टेकड्या (21 प्रश्न)

1–D 2–D 3–C 4–D 5–C 6–B 7–C 8–C 9–C 10–A 11–D 12–B 13–D
14–A 15–A 16–D 17–C 18–C 19–B 20–B 21–C

प्रकरण 7 — सातपुडा व महाराष्ट्र पठार (27 प्रश्न)

1–D 2–A 3–B 4–A 5–C 6–D 7–C 8–A 9–D 10–B 11–C 12–D 13–D
14–C 15–A 16–A 17–D 18–A 19–B 20–D 21–C 22–D 23–C 24–B 25–B 26–D
27–D

प्रकरण 8 — जिल्हानिहाय डोंगर (29 प्रश्न)

1–A 2–B 3–B 4–D 5–C 6–B 7–A 8–A 9–B 10–A 11–C 12–C 13–C
14–D 15–A 16–A 17–D 18–A 19–C 20–A 21–B 22–B 23–B 24–C 25–A 26–B
27–C 28–B 29–D

प्रकरण 9 — अधिक महत्त्वाचे मुद्दे – परीक्षाभिमुख (62 प्रश्न)

1–C 2–D 3–D 4–B 5–C 6–D 7–C 8–D 9–B 10–D 11–B 12–C 13–D
14–B 15–A 16–C 17–D 18–B 19–D 20–A 21–D 22–B 23–B 24–C 25–C 26–C
27–A 28–C 29–C 30–C 31–B 32–A 33–B 34–A 35–A 36–B 37–D 38–A 39–B
40–A 41–B 42–D 43–D 44–B 45–A 46–A 47–B 48–D 49–D 50–C 51–D 52–B
53–D 54–D 55–B 56–D 57–A 58–D 59–A 60–C 61–B 62–C

सर्व विद्यार्थ्यांना परीक्षेसाठी हार्दिक शुभेच्छा!

Mpsckeeda